

**LA TRANSMISSIÓ DE *LOS COL·LOQUIS DE LA
INSIGNE CIUTAT DE TORTOSA*, DE CRISTÒFOL
DESPUIG, I ALTRES NOTES SOBRE L'OBRA**

JOAN ANTONI GONZÁLEZ

RESUM

Actualment només coneixem l'existència d'un manuscrit de l'obra *Los col-loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, el qual s'ha cregut que era el utilitzat per a les edicions impreses de la mateixa. En la primera part d'aquest article demostrarem que les edicions estan fetes a partir de dos manuscrits diferents; a més, queda clar que el nom d'un dels personatges es Lívio i no Lúcio, i que aquest es pot atribuir a una mala lectura del copista.

En la segona part assenyalarem una sèrie de errades de còpia que es troben en el manuscrit i que no havien estat identificades, amb la qual cosa s'aconsegueix un apropament més gran al text original.

Paraules clau: Col-loquis, Despuig, Lívio, Lúcio, manuscrit.

RESUMEN

En la actualidad se conoce la existencia de un solo manuscrito de la obra *Los col-loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, del que se ha creído que era el utilizado para las ediciones impresas de la misma.

En la primera parte del artículo demostramos que las ediciones están hechas a partir de dos manuscritos diferentes y no de uno único; además, queda claro que el nombre de uno de los personajes es Livio y no Lucio, debiéndose este último a una mala lectura del copista.

En la segunda parte indicamos una serie de errores de copia, que se encuentran en ese manuscrito, que no habían sido identificados, con lo que se consigue acercar más la obra a su texto original.

Palabras clave: Col-loquios, Despuig, Livio, Lucio, manuscrito.

ABSTRACT

Nowadays, the existence of an only manuscript of the work *Los col.loquis de la insigne ciutat de Tortosa* is known, which is believed that it was the one used for the printed publications of the same work.

In the first part of the article we prove that the publications are written from two different manuscripts and not from an only one; moreover, it is obvious that the name of one of the characters is Lívio and not Lúcio, this last one written because of a bad reading of the copyist.

In the second part, we suggest a series of errors of copy which are found in this manuscript, which had not been identified before; therefore, with that, the work gets closer to the original text.

Key words: Col-loquis, Despuig, Lívio, Lúcio, manuscript.

LA TRANSMISSIÓ DE *LOS COL·LOQUIS DE LA INSIGNE CIUTAT DE TORTOSA*, DE CRISTÒFOL DESPUIG, I ALTRES NOTES SOBRE L'OBRA

Juan Antonio GONZÁLEZ

UNED

1. Introducció

El cavaller tortosí Cristòfol Despuig va escriure la seva obra —avui considerada com la millor mostra de prosa en català del segle XVI— en 1557. En no haver estat impresa en vida de l'autor —no ho seria fins el segle XIX—, es va anar transmetent per còpies manuscrites. Avui només coneixem l'existència d'una d'elles —el manuscrit B-20 de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona—, però no sabem quantes d'aquestes còpies hi havia en el moment en què es va fer la primera impressió de l'obra. El fet és que es comprova l'existència de variants a les edicions fetes per diferents estudiosos que, en algun cas, han estat objecte de discussió entre ells sense arribar a un acord.

En la primera part d'aquest article intentem demostrar que en aquell segle XIX hi havia, almenys, dues còpies manuscrites de l'obra amb variants entre elles, que van propiciar les diferents versions. Si s'accepten les dades que presentarem, serà possible a més, fer una edició més depurada, i propera a l'original de Despuig.

En una segona part oferim unes notes sobre aspectes de l'obra que no han estat advertits en les edicions que fins ara s'han fet; demostren que en les diferents còpies de l'obra hi ha una sèrie d'errades causades pels copistes que dificulten o enfosqueixen la comprensió del text.

PRIMERA PART

1. EDICIONS DE L'OBRA

Despuig no va aconseguir veure impresa la seva obra; n'ignorem les causes, encara que podrien estar relacionades amb les crítiques que hi apareixen sobre l'estament clerical: en una època de lluites religioses a tot Europa, era perillós dissentir de les idees dominants a la zona en què es vivia. El fet és que l'obra es va transmetre per còpies manuscrites durant més de tres-cents anys.

Actualment, disposem de tres edicions impreses: la primera, feta per Fidel Fita al 1877, de la que no sabem a partir de quin manuscrit es fa¹; aquesta edició va ser publicada com a fulletó per l'arquitecte Joan Abril i Guanyabens al diari *La Veu de la Comarca* en 1906-1908 i, en 1975, se'n va fer una altra de facsímil editada per Lluís Mestre amb una introducció de Jesús Massip. La segona, d'Eulàlia Duran, al 1981, i la tercera, de Joan Tres, apareguda al 1996, prenen com a base el manuscrit B-20 de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Tanmateix, hi ha una edició preparada per E. Querol i J. Solervicens que probablement ja haurà sortit quan aquest article veurà la llum i, a més, una altra, també a partir del mateix manuscrit, feta per nosaltres, de la qual hi ha prevista una edició en format electrònic i és la que farem servir de base per a les cites.²

A l'apartat *El manuscrit*³ del seu erudit pròleg, Duran ens diu que ha seguit el manuscrit B-20 "còpia possiblement del començament del XVIII de l'original de Despuig fins ara no localitzat. Consta de 108 folis foliats en època moderna (segle XIX?)". Explica el contingut del manuscrit i menciona els historiadors que han parlat de l'original: J. L. Villanueva, Francesc Martorell i de Luna, Fèlix Torres Amat, Ramon O'Callaghan i el propi Fita. Al final, Duran es pregunta si ella i Fita han fet servir el mateix manuscrit i es respon: "No puc afirmar-ho amb rotunditat però hi ha alguns indicis que semblen confirmar que es tracta del mateix manuscrit" (p. 46). Tot seguit explica els motius que abonen la seva idea i acaba reafirmant-se en la seva teoria, de la que és peça clau el testimoni d'O'Callaghan,⁴ el qual deixà publicat en 1887 que a l'últim terç del segle XIX només es coneixia l'existència d'un manuscrit; diu Duran: "És clar que Fita podia haver partit d'un altre manuscrit millor, però això contradiria les afirmacions d'O'Callaghan que només tenia coneixement d'un *únic* manuscrit" (p. 47).

1 A la introducció, Fita diu que va trobar el "Códex ÚNICH, qui m'ha servit d'exemplar" i també que "La lletra és del sigle passat" (per tant, del XVIII).

2 A la nostra edició, encara que feta a partir del manuscrit B-20, hem tingut presents totes les altres i no hem tingut inconvenient en acceptar lectures de Fita quan les hem cregut més correctes.

3 Duran, *Introducció*, pp. 43-47.

4 Ramon O'Callaghan, *Anales de Tortosa*, 1887.

Joan Tres ens diu al pròleg de la seva edició que la fa prenent “com a base l’edició d’Eulàlia Duran [...], però alguns paràgrafs els hem puntuat d’una manera diferent. Hem afegit directament en el text les correccions i les propostes de lectura d’Eulàlia Duran. Quan no ha estat així, ho hem indicat en nota. Hem revisat l’edició a partir del manuscrit B-20 de l’Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i hem inclòs algun canvi que indiquem en nota a peu de plana quan és significatiu. Només excepcionalment hem tingut també present l’edició de Fidel Fita, *Los col-loquis de la insigne ciutat de Tortosa fets per Cristòfol Despuig* (Barcelona 1877).”⁵

2. LA POLÈMICA

En sortir l’edició d’Eulàlia Duran, hi hagué una polèmica entre ella i Jesús Massip a la revista *Serra d’Or*⁶ en la que, a més de discrepar sobre l’edició i l’ambient cultural de Tortosa en aquella època, es discutí si ambdues edicions estaven fetes a partir del mateix manuscrit. Massip opinava que n’eren dos de diferents, ja que les discrepàncies entre les edicions eren notables; per contra, Duran creia que hi havia un únic manuscrit conservat i que les diferències de l’edició de Fita podrien ésser degudes, entre altres factors, a què no va estar feta per aquest jesuïta, sinó pel tortosí Francesc Mestre i Noé —a qui Fita li hauria donat l’encàrrec de fer-la—, el qual hauria corregit segons el seu criteri, no massa filològic, paraules o passatges foscos.⁷

A més, un altre fet complicava la qüestió. A la versió de Fita un dels personatges —el que representa al propi Despuig— rep com a nom *Libio*. Duran, com creu en un sol manuscrit base, diu que és una mala lectura de Fita, ja que al manuscrit figura gairebé sempre *Lucio*. Reconeix que no és així al primer capítol, on l’abreviatura del nom d’aquest personatge és pràcticament constant *Li* (*Ly*, una vegada) i Fita s’hauria confós en desenvolupar el nom sencer.

En canvi, Massip opinava que es tracta d’una mala lectura del copista del manuscrit B-20, qui confon *Livio/Lucio* tant per la similitud de ambdós mots

⁵ Joan Tres (1996), p. 35.

⁶ Als números 267, 271 i 273, anys 1981 i 1982.

⁷ Duran es basa en l’historiador tortosí Enric Bayerri, qui diu a la seva obra (*Historia de Tortosa y su comarca*, VIII, p. 656) que Fita fou ajudat per Mestre. Massip també ho cita a la seva *Introducció*.

en lletra manuscrita (*Lucio*, en lletra manuscrita, només es diferencia de *Livio* per la titlla de la primera *i*), com per la freqüència amb què surt el nom Lucio Marineo Sículo.⁸

3. DADES PER A UNA SOLUCIÓ

Per tal d'intentar donar més llum a la qüestió, recollirem i compararem una sèrie de variants extretes tant del manuscrit B-20, com de les edicions de Fita, Duran i Tres, a les que afegirem unes altres proporcionades pels historiadors locals Francesc Martorell (segle XVII) i Daniel Fernández (segle XIX).

3.1) Variants ortogràfiques

Reforça l'idea de la confusió entre els mots Lívio i Lúcio l'existent en algun altre mot del primer col·loqui, com *Chuia*, per *Chiua/Chiva* (f. 2r) o *auvy* per *avuy* (f. 8r) i les abreviatures indicades. A més, al col·loqui quart (f. 55r), es veu transformat *Lucio* en *Liui* (es refereix a l'historiador Tito Livio) posant un punt damunt la primera *i*, quan sempre hi ha una titlla.

En realitat, les diferències de grafies entre les versions són tan nombroses, que no creiem que es puguin fer tantes errades en una transcripció que no comporta gaire dificultat en la majoria dels folis —ni que, com diu Duran basant-se en Bayerri, fos el tortosí Francesc Mestre qui va fer la versió per encàrrec de Fita—. És cert que l'editor diu que l'ha despullada dels errors evidents, però com no indica quins són, no ens podem basar en aquesta indicació per saber si una diferència entre les dues versions correspon a aquest criteri. Es pot comparar, per exemple, aquest fragment del B-20 amb la versió que del mateix en fa Fita:

Lúcio: No, a la fe, *que* ans bé fóra millor per al papa y per a la Església, en nom de qui s'abrigua, que no cobrara lo regne *que* no té, ne que tinguera res del que té, que cobrar allò y defensar açò ab escàndol y violència, y en tan mala conjuntura com la que vuy és, que lo turch està a la porta menasant-nos a Itàlia, y los lluterans tenen ocupada quasi tota Alemanya y França; tenim ya

⁸ Massip insisteix en aquestos fets a *Nous col·loquis*, III en la resposta a l'article que J. Solervicens va publicar a *Nous Col·loquis*, II, en què rebatia l'opinió que Despuig va ser historiador i arxiver de la ciutat. Massip creu que l'autor no posaria mai a un personatge el nom d'un historiador al que contradiu en nombroses ocasions.

si és perduda Grècia; Inglaterra, ya veu qual està... De manera que la Europa, ahont quasi a soles se onrra lo nom de Jesuchrist, ya no y resta net sinó Itàlia y Espanya (f. 13r)

L.. No a la feé que ans bé fora millor pera al Papa y pera la Iglesia en nom de quis se abriga, que no cobrarà lo regne que no té, ni que tinguera, res del que té, que cobrarà alló y defensará asó ab escándol y violencia, y en tan mala conjetura, com la que avuy es, que lo turch está á la porta amenazantnos á Italia, los luterans tenen ocupada quasi tota Alemanya y Fransa, temem ja si es perduda Grecia, Inglaterra ja veyeu qual está, de manera que la Europa ahont quasi á soles se honra lo nom de Jesuchrist, ya no hi resta net sino Italia y Espanya (p. 28)

3.2) Variants morfosintàctiques i canvis de mots

Citem algunes diferències significatives sense pretensió d'ésser exhaustius:

3.2.1) Canvis en l'ordre de la frase, p. ex., al manuscrit: “**Senyor Fàbio**, no repliqueu més”, és en Fita: “No repliqueu més, **senyor Fabio**” (Col. 3er, f. 48v / Fita, p. 86).

3.2.2) Oblits al manuscrit que estan completats en Fita: “Don Pedro: Donchs, com dien que los de Tarragona [**són los més hàbils**] de pescar?” (Col. 6è, f. 93r / Fita, p. 151)

3.2.3) Variants, amb canvis, afegits o pèrdues de mots (són bastant freqüents, especialment al col·loqui VI):

3.2.3.1) En el manuscrit B-20 es llegeix: “Lui: Les ores **predicava** ab passió; a la passió totalment **segua**⁹ lo enteniment, com ho diu lo filòsof y lo excelent poeta català **Ausiàs March**.” (Col. 1er, f. 11r). Però en Fita és: “L.: Les ores **judicava** ab pasió, la passió totalment **nega** lo enteniment com ho diu lo Filòsof y lo excelent Poeta cathalá.” (p. 24)

3.2.3.2) En el B-20: “...ab tanta varietat de **cazes** com hi ha.” (Col. VI, f. 94r), és en Fita: “...ab tanta varietat de **caus de animals terrestres** com hi ha.” (p. 153).

9 Lectura de J. Massip i Tres: *cega*. Duran interpreta *segua*.

3.2.3.3) Encara al B-20: “Don Pedro: Ella és cosa maravellosa, que dins de un mateix terme se trobe tot lo que sol ésser dins tot un regne.” (Col. VI, f. 97v), que en Fita és: “D. Pedro. Ella és cosa **cert** maravellosa, **de manera** que dins de un mateix terme se troba tot lo que sol ésser dins tot un regne.” (p. 158)

3.2.3.4) La variant sobre una distància la trobem molt significativa. En el sisè col·loqui del manuscrit B-20, parlant de les qualitats de l'agricultura tortosina, Despuig fa dir a Fàbio:

Fàbio: Han-vos dit la veritat, que són tantes les coses que assí tenim, que no menys vos maravellareu que de les que haveu ohides. Assí tenim, primerament, forment, y encara que no tant com ne havem menester, tenim, emperò, la forma per a provehir-nos-ne facilíssima, que per aquest riu lo<s> colam de Urgell y de Aragó y, per altra part, lo pont de Morella, que és un altre Urgell, no[s] està assí a dos dits; y com tot falta, la mar nos remedia. (Col. VI, f. 95r)

Tant l'edició de Tres (pp. 207-208), com la de Duran (p. 191), a més de *lo pont de Morella*, interpreten *no està ací a dos dies*.

En canvi, en la de Fita (p. 154) diu: “*lo port de Morella [...] nos està asi á dos dits*”. Lo port, amb el significat de ‘pas entre muntanyes’, ja que es pot anar de Tortosa a Morella pel massís de Caro —ja hi va anar l'exèrcit de Jaume I—, popularment anomenat “Lo Port” i, per la seva proximitat, el tenim “a dos dits”. Sembla tenir més sentit.¹⁰

3.2.4) La representació de les xifres pot ésser en mots, en xifres romanes o en aràbigues en el B-20 i en Fita; a vegades coincideix, però a vegades no. Per exemple, en el B-20, Fàbio diu: “Són de diverses valors, que no són totes iguals; alguna n’i à que val **dos mil** lliuras y altres més de **mil** y altres **vuyt-centes** lliuras.” (Col. I, f. 16r). El mateix en Fita és “...alguna ni ha que val **2,000** lliures y altres mes de **1,000** y altres **800**.” (p. 33)

10 La frase feta “estar a/en dos dits” és utilitzada també per Despuig a la fi de l'obra, referint-se a l'abandó en què tenen els tortosins la construcció de la sèquia/canal que, sortint de l'assut, havia de convertir en regadiu la dreta de l'Ebre: “*y estich en dos dits de dir que és una grandíssima maldad*” (f. 101r). Trobem la mateixa expressió en castellà a l'obra *Diálogo de Lactancio y un arcediano*, de Alfonso de Valdès, considerada com una de les fonts d'inspiració de Despuig:

“Arcediano.- Cómo, ¿y teneisnos a nosotros por tan malos como aquellos desuellacaras?
Lactancio.- ¿Por tan malos? Y aun estoy en dos dedos de decir que por peores.”

3.2.5) El manuscrit B-20 té una certa quantitat de llacunes que han estat corregides en part (no totes) per una altra mà, al marge, a l'interlineat superior o en espais deixats en blanc pel copista. No totes aquestes correccions han estat incorporades per Fita.

Així, trobem en el B-20: "...perquè de sexanta anys a esta part conexen clarament *que* la punta de l'Alhuet se és allargada ves la torre de la Ràpita una gran lleugua," (Col. IV, f. 62v). I en Fita: "...perque de 60 anys á esta part coneixen claramen *que* la punta del [...] se es allargada ves la torre de la Ràpita una gran llegua..." (p. 106)

3.3) És conegut que l'historiador local Francesc Martorell va insertar dins la seva *Historia de la antigua Hibera* algunes pàgines pràcticament traduïdes literalment de l'obra de Despuig.¹¹ Si confrontem la versió de Martorell amb la del manuscrit B-20, trobem algunes discrepàncies que no són tals respecte del text de Fita. Veiem unes variants significatives:

3.3.1) Respecte a l'origen del nom de la ciutat, en el Col·loqui quart, Duran ja veu que Fita i Martorell coincideixen a indicar que un dels noms antics era *Lertosa*, mentre que al B-20 diu *Certosa*, però no n'extrau cap conclusió.

El que llegim en el B-20 (f. 56r): "Clàudio Ptolomeo, antiquíssim cosmògrapho, en lo llibre segon, capítol sisè, en la Taula de Europa, la nomena Certosa, mudant-li aquella lletra *D* en *C*", és en Fita (p. 97): "Lertosa, mudantli aquella lletra *D* en *L*", i en Martorell (p. 22): "Lertosa, mudando la letra *D* en *L*".

3.3.2) Sobre la situació geogràfica de Tortosa, ens diu el manuscrit B-20 (Col. IV, ff. 60r i 60v): puix no distava de la vora del riu — segons *que* llavors era més de una llegua perquè, com he dit, la mar en aquell temps pasava desà Amposta y arribava fins a Campredó y la Carrova—, bé-s pot dir *que* era Tortosa en la entrada del riu.

La paraula *vora* és en Fita i Martorell *boca*; d'aquesta manera té més sentit la frase: Martorell (p. 41): "Y pues no distaba de la boca del rio entonces más de una legua, bien se puede decir que estaba Tortosa en la entrada del rio." Fita (p.103): "puig no distaba de la boca del riu..."

11 Per exemple, ho diu la mateixa Duran a la seva *Introducció* (p. 45).

3.3.3) La diferència d'un any. En el manuscrit B-20 (Col. IV, f. 65v), parlant dels atacs dels pirates a la costa, trobem: “y en lo any MDXXXVII los prengueren una galeota ab setanta-y-dos turchs y deslliuraren cent cinquanta catius,”.

Aquest any és en Fita (p. 111) i Martorell (p. 204) el 1546 (en aràbics).

3.3.4) Líbio/Lúcio, parlant dels privilegis de Tortosa diu (Col. III, f. 38r): “Però està tant restret en son ofici *que*, si no fa sinó lo que fer pot, no farà casi res més de eixecutar, com he dit, lo que per los officials *que* admenistren lo creminal y lo **fiscal** y los altres que tenen càrrech del regimén de la ciutat està proveït, com ho sap millor lo senyor Fàbio”.

“Lo creminal y lo fiscal” és en Fita (p. 70) i en Martorell (p. 148) “criminal y lo/el **civil**”.

3.3.5) Hi ha també algunes discordances entre Fita i Martorell; sembla com si els manuscrits en què es basaven no fossin el mateix, sinó diferents, i tenien correccions fetes.

3.3.5.1) En Fita, trobem al principi del Col·loqui III (f. 37v): “...donà a Bernat Betlloch lo lloc de la Aldea, *que* està davant Amposta; donà a Guillen Sunyer, *que* era Camarllench del Compte, lo castell de Camarles; a ... Copons donà Godall,” que en Martorell és (p. 147): “Dió á T. Benlloch el lugar de la Aldea, que está delante de Amposta. Dió a T. Suñer el Castillo de Camarles, y á T. Copons dió Godall”; és a dir, que el manuscrit que segueix Fita és més complet en aquest cas que el que segueix Martorell.

3.3.5.2) Succeeix el contrari en una altra frase, ja comentada més amunt, on diu Fita: “...perque de 60 anys á esta part coneixen claramen que la punta del [...] se es allargada ves la torre de la Ràpita una gran llegua... (p. 106); en canvi, Martorell sí veu el nom: “punta de l’Albet” (p. 201).

3.3.5.3) Però, en altres casos, Martorell s’acosta al manuscrit B-20 en una paraula important i s’aparta de Fita. Així, escriu aquest, parlant del miracle dels cautius, al col. I: “Seguis que pasats 14 anys apres que foren cautius una nit despertanse los dos á una se troba- ren sense los

ferros que solien portar en les cames, considerant y penderant ells be asó prengueren prontament pá y dos cantes de aigua y ab un esquif que ya ab dos parells de rems trobaren á la vora del riu, tiraren la volta de la mar y **aixís** ab aquella foren guiats ab bon salvament en Alexandría de ahont eren los dos naturals,” (p. 39). La paraula *aixís*, és, al B-20, *exit*.

Si Martorell hagués traduït el mateix manuscrit que utilitzà Fita, hagués posat “así”, però escriu “salidos á ella”,¹² que ve a ser la traducció del B-20.

3.3.5.4) També en el col·loqui segon, com a donació de Ramon Berenguer a Despuig, després de la conquesta de Tortosa, figura en Fita (p. 63) el nom de “Paves” (també al B-20), mentre que Martorell (p. 145) posa “Paüls” (que és el que entenen Duran y Tres a la seva versió del B-20).

3.3.5.5) I, en el mateix col·loqui, en parlar del nombre de galeres que van participar en la conquesta de Tortosa, mentre Fita escriu 73 (p. 59), tant el B-20 (f. 31v) com Martorell (p. 146) en compten 83.

Això ens pot portar a la conclusió que tant Fita com Martorell van fer servir manuscrits diferents, però que cap dels dos no era l'avui conegut com a B-20.

3.4) Però hi ha una altra dada que, creiem, aporta més llum al fet. Si consultem la *Bibliografia* que Daniel Fernández y Domingo ha utilitzat a la seva obra, *Anales o historia de Tortosa* (1867), podem llegir com a primera font:

Los coloquis de la insigne ciutat de Tortosa fets per M. Chistófol (sic) Despuig, any 1557. Esta es una obra manuscrita en dialecto catalan y de ella existen poquísimos ejemplares: se compone de seis Diálogos ó *Coloquis* en los cuales hace intervenir el autor tres personas que titula Fabio, Livio y D. Pedro.

Si en aquell moment (deu anys abans de l'edició de Fita i vint abans de l'anotació d'O'Callaghan) existeixen uns pocs exemplars del manuscrit i en ells (o en un d'ells) un dels personatges es diu Livio, es pot deduir que tant Fernández com Fita van fer servir un manuscrit diferent al B-20 i, per tant, aquest no és la font de la versió de Fita.

12 Martorell: *Historia de la Santa Cinta*, Tortosa, Biblioteca Ebreca, 1996, p. 120.

El que no podem esbrinar per aquesta dada és si el manuscrit que va utilitzar Fernández és el mateix que Fita; potser el fet de transcriure Fita el nom com *Libio* i Fernández com *Livio* porta a deduir que són dos manuscrits diferents? O, simplement, és una qüestió ortogràfica?

SEGONA PART

ALTRES NOTES

Les anem introduint començant per les que tenen relació amb la diferència entre els manuscrits assenyalada abans. Les tres darreres només tenen la importància que són errades o defectes que han passat desapercebuts a totes les edicions.

Nota I: La diferència d'una vocal

Llegim al Col·loqui IV:

Lívio: Perquè és molt costós de acursar. Lo epigramma diu així:

«*Anno a Christo natto MDXXXX*
VIII. Ab urbe Dertusae capta mauris
de bel. CCCC Car[l]o V. Ro. imp., Hisp.
rege. Christopho. Depodio,
Anton Dalmau, Mich Xiulli
cons. ob pub. hono, decretum est
hoc opus.»

Don *Pedro*: Aqueix nom de Pedro¹³ en llatí, serà lo mateix *que* després en romans?

Lívio: Senyor, sí.

Don *Pedro*: Aqueix nom de Dertosa no serà molt antich en aquesta ciutat, *que* yo he hoït dir, *que* encara me par que u he llegit en lo Tito Livio arromançat, *que* avia nom Carteja.¹⁴

¹³ Tots els editors posen *Depodio*, com a la inscripció. Fita afegeix a la fi de la pregunta el nom *Despuig*.

¹⁴ Col. IV, ff. 54v i 55r; Duran, pp. 136-137; Tres, pp. 140-141; Fita, pp. 95-96.

A continuació Lívio defensa aferrissadament que el nom antic correcte és Dertosa i no Dertusa: “és cert *que* Tortosa jamay ha tingut altre nom sinó Dertosa.” (f. 55v) i més avant critica la corrupció del nom “bé és veritat *que* en altres llibres del mateix Plini he llegit *dertusani* y no *dertosani*, mas no sé si serà trastocament de la lletra de *o* en *u* per culpa dels estampers.” (f. 56r), i també “si encara los nottaris en sos actes no la saben nomenar en la perfecció de son nom, *que* per dir *Dertosa* deien *Dertusa*.” (f. 57r).

És curiós que tota la discussió sobre el nom comença amb una mala lectura del mateix, que els tres interlocutors donen per bona: que don Pedro llegeix *Dertosa* on posa *Dertusa*. Altra interpretació pot ser la de pensar que Despuig critica les autoritats que van arreglar el cappon, però ell era una d'aquestes autoritats, per la qual cosa aquesta interpretació no sembla massa factible.

A l'edició de Fita no hi ha aquest problema, ja que allí figura el nom *Dertosce*, que, si bé tampoc no és correcte, no desdiu de les explicacions posteriors. Encara que aquesta inscripció no hi figura a l'obra de Martorell, sí hi és a la de D. Fernández (p. 237), on diu *Dertosae*. Per tant, la paraula *Dertusae* del manuscrit B-20, ha de contenir una errata del copista.

NOTA II: LA REPETICIÓ D'UN SINTAGMA

Lívio: Sabeu per què, en poques paraules? Perquè volgué ell llevar lo regne de Nàpols al rey Don Felip, que, *jure hereditario*, posseïx; y l'altre forsat és que-l defense, que de dret natural és permès a cada hu defensar sa roba.

Don Pedro: Sí, però lo papa demanava això per via de dret, instant-ho lo fisch de la cort sua, y lo rey [lo vol] defensar per via de dret.

Lívio: Per via de dret y per via de fet vol ell haver aquell regne y per a millor fer-ho s'és lligat ab lo rey de França y ab altres prínceps y potentats de la christiandat y encara, si és veritat, ab lo gran turch.”¹⁵

La repetició “defensar per via de dret” no sembla correcta, encara que Tres intenta donar una explicació: “Passatge una mica obscur. Es pot interpretar que el rei també volia defensar el regne de Nàpols per via de dret” (p. 60, n. 38). En canvi, a l'edició de Fita, la segona és “per via de fet”. Té més sentit.

15 Col. I, ff. 11v i 12r; Duran, p. 69; Tres, p. 60; Fita, p. 26.

NOTA III: UN COMIAT

Al col·loqui sisè, a la fi de l'obra, després de passejar en barca i de pescar sabogues, els tres personatges s'acomiaden:

Lívio: Ab totes les rahons se fa de nit.¹⁶ No us oblideu de pendre, ans que hixcau de aquí de la barca, aqueixes dotse sabogues que havem mort, que les haurem de menester.

Don *Pedro*: Yo almenys ne vull dos per a portar-me'n demà en pa per al camí.¹⁷

Tant Tres com Duran posen la locució “*se fa dring*”. Ignorem quin significat pot tenir i els editors tampoc no n'indiquen cap. En canvi, Duran, en nota, ens diu que Fita “posa *de nit*”. Així és, i té més sentit perquè, en baixar de la barca, els personatges s'acomiaden fins el dia següent.

Aquesta frase seguiria la tradició literària europea, com es pot veure a la *Introducción* que fa Rosa Navarro al *Diálogo de Mercurio y Carón*, d'Alfonso de Valdés (p. X): “El recurso del «ya se va haciendo tarde» cierra el primer libro. No es más que una variante del tópico de la conclusión «debemos terminar, porque se hace de noche»,¹⁸ adaptado a la peculiar circunstancia. [...] Un nuevo «Cata que se hace tarde» señalará el final de este segundo libro.”

NOTA IV: UN MOT POC CORRENT

També al sisè col·loqui, després que Fàbio hagi explicat les nombroses riqueses naturals de Tortosa, trobem aquest parlament:

Don *Pedro*: Ella és cosa maravellosa, que dins de un mateix terme se trobe tot lo que sol ésser dins tot un regne. No he vist ni he ohit cosa tal en ma vida; bé poden dir per ell, així per això com per les tans y tan vàries coses que té, que és microbasília,¹⁹ *que* significa ‘mon abreviat’.²⁰

16 *De nit*: lectura de Fita; Duran: *se fa drinc*; Tres: *se fa dring*. Ms.: *se fadrins*.

17 Col. VI, f. 103v; Duran, p. 201; Tres, p. 221; Fita, p. 167.

18 Vid. E. R. Curtius, *Literatura europea y Edad Media latina* (México, F.C.E., 1955), I, p. 137. (Nota de R. Navarro).

19 Sembla que la lletra *s* està corregida damunt una *f*. És també la lectura de Fita.

20 Col. VI, f. 97v; Duran, p. 194; Tres, p. 211; Fita, p. 158.

Duran i Tres entenen la lectura *microbafilia* (no queda massa clara la correcció de la lletra *s* damunt una *ff*), però en Fita es llegeix “micro Basilia”, lectura que ens sembla més correcta (i que corrobora la nostra), ja que es tractaria de dos termes grecs que es poden traduir, com a continuació fa Despuig, per “món abreuja” o, més literalment, per “regne en petit”. Amb aquestes paraules, Despuig resum el fet que el terme de Tortosa té tantes i tan diverses riqueses com les que hi ha dins tot un regne de molta més extensió.

Axí, mentre al terme *microbafilia* no se li troba cap significat, la lectura de Fita sí en té. Per això podem deduir:

- a) Fita notà que *microbafilia* no té sentit i el substituï per *micro Basilia*, que sí en té.
- b) Les edicions no s'han fet a partir del mateix manuscrit; l'emprat per Fita conté la paraula correcta i el de Duran i Tres té un error del copista (corregit de manera imperfecta).

NOTA V: UNA DATA DE L'OBRA.

A la introducció de l'edició de Fita, última línia, Despuig ens diu l'any (1557) en què l'obra s'ha redactat:

Son derigides al Exm. Sr. D. Francesch de Mocada Compte de Aytona any 1557.²¹

La data queda corroborada en altres parts del text en totes les edicions. Parlant de la conquesta de Tortosa per Ramon Berenguer IV:

Lívio: Ella se conquistà en lo any mil cent coranta-vuyt, a trenta del mes de desembre, vespra de Sant Silvestre, y ara correm lo any mil sinch-cens sinquanta-set;²²

Encara, al col·loqui quart llegim:

21 Fita, p. 7. Al manuscrit B-20, el foli està molt deteriorat i aquest final no es llegeix.

22 Col·loqui segon, f. 31v; Duran, p. 103; Tres, p. 99. En Fita, p. 59, les xifres van en aràbics.

Lívio: Lo epigramma és modern, que no ha més de nou²³ anys qu'és fet, y és sobre lo edifici de aquest cappont, en lo qual estan escrits los noms dels procuradors de la ciutat *que* feren fer la obra, a qui vosaltres dieu²⁴ jurats. Lo gaspi és de assí mateix, que lo y ha estremadíssim de bo y n'i ha tant com ne volem, *que* lo de les columnes de l'hort de la Diputació de Barcelona de ací'l trageren.

Don *Pedro*: Com no·n fan edificis así?

Lívio: Perquè és molt costós de acursar. Lo epigramma diu així:

*«Anno a Christo natto MDXXXX
VIII. Ab urbe Dertusae capta mauris
de bel. CCCC Car[l]o V. Ro. imp., Hisp.
rege. Christopho. Depodio,
Anton Dalmau, Mich Xiuelli
cons. ob pub. hono, decretum est
hoc opus.»*²⁵

Si a l'any 1548 que figura a l'epigrama, li sumem els 9 anys que, segons Lívio, fa que està fet l'epigrama, el resultat corrobora la data anterior de confecció de l'obra.

De resultes d'aquestes informacions, es dona per suposat que l'obra es va escriure en aquesta data. Però hi ha una altra data en aquesta darrera part de l'obra que ens podria fer canviar d'idea, ja que proposa que, almenys part de la mateixa, va ser escrita bastants anys abans.

Així, en el mateix col·loqui quart (f. 58v), unes pàgines més avant, parlant de les restes que es troben quan s'obren nous edificis a la ciutat, hi ha escrit el següent:

Lívio: [...] Y de assò de epigrames, sé dir-vos *que* de cada dia se'n troben així de nou; especialment quatre o sinch anys ha, obrint uns solaments per a principiar una navada *que* ara fan en la seu, se trobaren unes lloses grans ahont estaven esculpits epigrammes exel·lentíssimes de emperadors y de

23 Fita: la quantitat és una xifra.

24 Lectura de Duran i Tres. Ms. i Fita, *nosaltres diem*.

25 Col. IV, ff. 54v i 55r; Duran, pp. 136-137; Tres, pp. 140-141; Fita, pp. 95-96.

altres capitans romans y, continuant després la obra en lo any 1622, cavant los fonaments del frontspici de la torre *que* està devés la volta de Sant Blay, trobaren dos tires o regles de pilars molt grosos y quadrats de pedres picades [...] ²⁶

Tres corregeix la data i posa en nota que la data de 1522 està corregida, ja que al manuscrit hi figura la de 1622, cosa que es deu a una errada del copista. A la seva versió, Duran la deixa sense corregir, però adverteix en nota que hem de llegir 1522 “tal com ho interpreta també Fita”; en efecte, a l'edició de Fita figura el 1522.

Ara bé, com en aquest fragment se'ns diu que el fet ocorre “quatre o sinch anys ha” —per tant hauria de ser més o menys entre els anys 1551/1553, comptats a partir de la data de 1557—, i poc després diu “continuant després la obra en lo any 1522”, només tenim dues possibilitats:

- a) que aquest fragment està escrit poc abans (*quatre o cinc anys ha*) de 1522, o sigui entre 1517 i 1521 o el mateix 1522, a partir dels quals cal contar els 4 o 5 anys indicats. Això és impossible, ja que Despuig va néixer el 1510.
- b) que la data de 1522 tampoc no és correcta. Es tracta, doncs, d'un error de copista. Probablement, la data correcta és 1552.

NOTA VI: UN TEMPS VERBAL INCORRECTE

Trobem al principi del col·loqui tercer:

Fàbio: *Perquè* no me ixca de la memòria, senyor Lívio, *que*, a la veritat, no la tinch tan bona com seria mester, vull demanar-vos lo que desitjava saber ya ans que estos cavallers que se'n són anats vingessen, y és si sabeu que altres mercès, a més de les que féu a eixos quatre cavallers de qui avem de tractar, féu²⁷ lo comte de Barcelona en la jornada de Tortosa, que, segons lo citi fonch porfiat y llarch, de créurer és que molta gent hi degué suar.²⁸

²⁶ Col. IV, ff. 58r i 58v; Duran, p. 142; Tres, p. 146; Fita, pp. 100-101.

²⁷ Lectura de Fita. Ms.: *fas*.

²⁸ Col. III, f. 37r; Duran, p. 112; Tres, p. 109; Fita, p. 68.

En totes tres edicions apareix la mateixa perífrasi verbal, *avem de tractar*, que té un sentit d'obligació i està dirigida cap el futur, per la qual cosa podem suposar que tractaran dels quatre cavallers en aquest col·loqui, però la realitat és que ho acabaven de tractar al col·loqui segon. És, doncs, un temps mal emprat; hauria de posar [h]*avem tractat*.

NOTA VII: UNA CITA ERRÒNIA I UN AUTOR

Encara que no és l'únic cas existent, doncs Duran ens ha fet notar alguna altra, portem aquesta errada com a curiosa. Diu Lívio al col·loqui segon:

Lívio: Senyor, no me'n maravell, que són molts y més poderosos que nosaltres, y per ço poden seguir millor lo rey y lo present és tostemps tingut per més just que lo absent, com ho diu lo Marquès de Sentillana en sos *Proverbis*; y també qu'és cosa natural y cada dia vista donar volta lo món, y lo dominar discórrer per les nacions sens refermar-se ni parar en una, *que*, com diu Salamó en lo Ecclesiàstich, al darrer capítol: «*Nihil stabile sub sole*», y lo poeta còmic:²⁹ «*Omnium rerum uicissitudo est*». Que sia així, la experiència nos ho mostra en totes coses, especialment en assò: que vuy vem lo llustre, la fama, la glòria, lo mando en uns y demà lo vem en altres; y assò és també en les coses majors, indiferentment com en les menors, que no y à res ferm.³⁰

Com hi ha coincidència en totes les edicions, l'errònia ubicació de la primera frase llatina s'ha d'atribuir a l'autor: la cita no és de l'*Eclesiàstic*, sinó de l'*Eclesiastès*, i no és del darrer capítol, sinó del primer, concretament 1, 9.³¹

Respecte a la segona cita, al manuscrit figura com autor "lo poeta Còmit", però sembla més correcta la lectura de Fita, Còmic, encara que no seria un cognom, sinó que voldria dir que el poeta era un còmic, és a dir, un escriptor de comèdies, ja que la frase pertany a l'obra *L'eunuc*, del comediògraf llatí Terenci.

29 *Còmic*: lectura de Fita, ms., Duran i Tres, *Còmit*.

30 Col. II, f. 22v; Duran, p. 88; Tres, p. 82; Fita, p. 45.

31 E. Querol em fa veure que la cita exacta seria *Nihil novum sub sole*.

NOTA VIII: LA REPETICIÓ DE DUES LÍNIES

A poc de començar el cinquè col·loqui, Lívio és convençut pels seus amics per què parli de la guerra entre Catalunya i el rei Joan II:

Lívio: Està bé, donchs; puix així és, yo esper en Déu *que* de esta vegada quedareu ben satisfet del que desitjau y creureu altra cosa del que forsa fins avuy haveu cregut, y no-s dirà res ab mentira ni malícia, com ho han fet Lucio Marineo y altres *que* de esta guerra han escrit, los quals, per aplaudir y llegotejar al rey no han duptat de infamar aquesta nació, *que*, al fi, és tal **com vós, senyor Don Pedro, haveu dit, y més voluntària y liberal al servey de sos prínceps que quantes n'hi ha en la Europa**; una tan fidelíssima nació y tant valerosa com és aquesta entre totes les de Espanya y, **com haveu vós, senyor Don Pedro, dit, més voluntària y lliberal al servey de sos prínceps de quantes n'hi ha en la Europa**. Y pendreu plaher *que* si en alguna cosa os pareixerà contradir-me, ho fasau los dos com vos parega, que així poré yo millor dir y vosaltres entendre y saber la veritat.³²

Encara que hi ha unes petites diferències, podem veure que la frase marcada *com vós, senyor Don Pedro, haveu dit, y més voluntària y liberal al servey de sos prínceps que quantes n'hi ha en la Europa* està repetida. És pràcticament idèntica en totes tres edicions. Provenen els dos manuscrits d'un altre que ja tindria l'errada? O no és una errada, sinó que Despuig la va escriure conscientment? L'estrany és que en cap edició es faci esment de tal fet.

NOTA IX: UN ENCREUAMENT DE TRADUCCIONS

Probablement sigui una errada del propi Despuig, ja que figura a totes les edicions, el canvi en la traducció de dues cites al col·loqui VI. Parlant de la realitat o falsedat del sistema polític de les Novenes de Catalunya, diu Lívio:

Lívio: [...] Y Lucio Marineo no escriu tan sensillament com pensau assò de les novenes, sinó ab molt compliment, que, parlant de ellas, diu: «*quas fuerint a multis aliis enarratas*», que és llargament escrites, que assò importa lo vocable;

32 Col·loqui quint, f. 68r i 68v; Tres, p. 165; Duran, p. 156; Fita, p. 115.

y així proseheix dient: «*Anno christianae salutis DCCXXXIII*»,³³ de manera que clarament mostra que lo negosi de estes novenes molts lo han escrit.

Com es pot comprovar fàcilment, la traducció *llargament escrites* s'adiu millor amb amb la segona cita, mentre que *lo negosi de estes novenes molts lo han escrit* és la traducció, gairebé literal, de la primera.

CONCLUSIONS

Amb les dades exposades a la primera part, creiem que queda demostrat que els manuscrits base de les edicions actuals són dos i que el nom correcte d'un dels personatges és Lívio, essent Lúcio una mala lectura del copista —o un mal desenvolupament de l'abreviatura.

En la segona part, hem citat alguns dels aspectes que ens han cridat l'atenció d'aquesta obra de la qual tant se'n parla, però que, creiem, encara no ha estat prou investigada, ja que sense negar el valor dels estudis que s'han fet fins ara, sembla que cal aprofundir-ne una mica més en una edició definitiva.

Esperem que aquest treball hagi contribuït a aclarir la qüestió de la transmissió i que despertí l'interès d'altres estudiosos envers aquesta obra.³⁴

33 Fita: 733 *etc.*

34 Com indicàvem a l'apartat 1 de la Primera part, ja ha aparegut (octubre de 2011) una excel·lent edició crítica de l'obra a cura d'Enric Querol i Josep Solervicens. No és aquest ni el lloc ni el moment de comentar-la; tan sols direm que ratifica molts dels aspectes que hem exposat en aquest treball: existència de dos manuscrits, nom de Lívio d'un dels personatges i la major part de les Notes.